עיונים ב'סדר ברכות ותפילות' לכ"ק אדמו"ר

הרב מנחם מענדל גרינפלד
פתח-תקוה, ארה"ק

לרגל 80 שנה לצאתו לאור של 'סדר ברכות ותפלות', המוכר גם בשם 'בענטשער'ל', כתבתי מאמר ארוך על השתלשלות הוצאתו לאור. בין שאר הדברים כתבתי כי חיבור זה הוא הראשון – בלשון-הקודש – שכ"ק אדמו"ר חיברו ואף הגיהו (כפר חב"ד גליון 1997 עמ' 34 ואילך).

כיוון שכמה קוראים נאמנים העירו שאינו מדוייק, ואין ראיות שכ"ק אדמו"ר כתבו או הגיהו, וכן שאינו ספרו הראשון וכו', הנה באתי להעמיד הדברים על דיוקם, ואם שגיתי – את"מ.

מי חיבר את 'סדר ברכות ותפילות' והאם כ"ק אדמו"ר הגיה אותו?

את הפקת 'סדר ברכות ותפלות' (להלן: סבו"ת) יזם כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע. וכך כותב באגרת מראשית שנת תש"ג:

"**בדעתי להדפיס ברכת המזון ושאר ברכות בלשון הקודש ובתרגום לשון אנגלי בשביל נערים וילדים קטנים, ולהדפיסו איזה אלפים עקזאמפליארין** [=עותקים] **ולחלקו חנם בין הילדים בני עניים**" (ו' תשרי תש"ג, אגרות-קודש חלק יב עמ' קסט).

ובאגרת נוספת כותב:

"**המרכז לעניני חנוך, סיים לערוך סידור ברכת הנהנין, עם תרגום אנגלי מעולה – דבר נחוץ מאד לצעירים האמריקאים**" (כ"ו תשרי תש"ג, אגרות-קודש חלק ז עמ' ו).

ה'סדר ברכות ותפילות' יצא מבית הדפוס – כפי שעולה ממאמרנו הנ"ל – בסוף חודש שבט תש"ג, ואכן זכה לפופולריות עצומה וחסרת תקדים. חודשיים לאחר מכן כותב הרבי הריי"צ:

"**המרכז לעניני חינוך . . הוציא לאור . . ברכות המזון והתפלות שבמשך זמן קצר, יצא כשלש תוצאות** [=הוצאות] **והחילים היהודים חפצים בו**" (כ"ח אדר שני תש"ג, אגרות-קודש חלק ז עמ' רג).

אדמו"ר הריי"צ מטיל על כ"ק רבינו לסדר ג' חיבורים שונים

הפקת הסבו"ת הייתה חלק מפרוייקט גדול שכלל שלושה ספרים. בסוף שנת תש"ג, כותב אדמו"ר הריי"צ סיכום ביניים של הפרוייקטים אותם יזם והוציא לפועל נכון למועד כתיבת מכתבו:

"**העמסתי על חתני הרב הגאון הר' מנחם מענדיל שליט"א שניאורסאהן שיסדר לוח באנגלית ויסדר הברכת המזון עם העתקה אנגלית מדויקת ויסדר לוח היום יום לאנ"ש**" (כ"ט תמוז תש"ג, אגרות-קודש חלק ז עמ' שלה).

רבינו 'מסדר' את שלושת הספרים

אם נדייק בלשונו הזהב של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ בה מתאר כיצד הורה לכ"ק אדמו"ר להכין ולערוך את שלושת הספרים, הרי שנבחין על נקלה כי בחר באותה תיבה זהה בכל שלושת הספרים: "**יסדר לוח . . יסדר הברכת המזון . . יסדר לוח היום יום**".

הספר הראשון הוא 'לוח כיס לתלמיד-חכם הצעיר', שנדפס אמנם בשפה האנגלית, אך בשנים האחרונות התפרסמו צילומים מהם עולה כי כ"ק אדמו"ר כתב את כולו בכתי"ק, והר"נ מינדל ע"ה תרגמו לאנגלית (ראה 'קובץ חיבורי רבינו' (ועד תלמידי התמימים העולמי, ברוקלין תשע"ד) עמ' 5 ואילך – ושם צילומי כמה כתי"ק של לוח זה).

הספר האחרון שברשימה הנ"ל, הלא היום 'לוח היום יום', שכידוע ומפורסם לכל שרבינו כתבו כולו בכתי"ק.

ואכן, בדף השער נכתב בזה הלשון: "היום יום . . קובץ מלוקט משיחות ומכתבי כ"ק אדמו"ר שליט"א מליובאוויטש. לוקט **וסודר** על ידי הרב מנחם שניאורסאהן" (לשון דף השער מההוצאה הראשונה ואילך – ראה צילום).

והדעת נותנת להניח, שכשם שאת הספר הראשון 'סידר' רבינו כולו בכתי"ק, וכן את הספר האחרון '**סידר**' את כולו בכתב ידו הקדושה, מן הסתם גם את הספר האמצעי – '**סדר** ברכות ותפילות', **סידר** אותו כולו בעצמו כהוראת כ"ק חמיו – "**ויסדר** הברכת המזון".

ומעניין לציין, שבמעטפת 'היום יום' (מהדורה ראשונה) מופיעה סקירה על פעילות המל"ח שהתקיימה עד חודש ניסן תש"ג. ושם – כרונולוגית – מופיע קודם 'סדר ברכות ותפלות', ואח"כ "לוח שנתי באנגלית", זאת על אף שכאמור, הסבו"ת יצא לאחר הלוח באנגלית (ראה צילום).

הדיוק וההגהה של ה'סדר ברכות ותפלות'

להלן מספר התייחסות כ"ק אדמו"ר לסבו"ת, כפי שעולה מאגרותיו.

"**סדר ברכות ותפילות הוא בענצ'רל – עם העתק אנגלי – מוגה ומדויק, ולא סדור**" (ד' חשון תש"ג, אגרות-קודש חלק א' עמ' נ).

"זה עתה יוצא לאור על ידנו "סדר ברכות ותפלות" בנוסח מדויק והעתקה לאנגלית מנופה" (יא שבט תש"ג, אגרות-קודש חלק א' עמ' פג).

ואמנם, בעת עריכת מאמרי הנ"ל התלבטתי לא מעט בפירוש דברי רבינו שהסבו"ת "**מוגה ומדויק**"; "בנוסח מדוייק והעתקה לאנגלית **מנופה**", בה בשעה שבשנת תש"מ התייחס רבינו למידת מעורבותו ורמת ההגהה של הסבו"ת, אלא שבמסגרת הכתבה האמורה שנכתבה לעיתון – ולא לבמה תורנית דוגמת אכסניה זו, לא יכולתי להכנס לדיון בפרט זה.

בטרם אעבור לנושא הבא, שממנו נראה שמענה רבינו סותר להבנה הפשוטה לכאורה שרבינו הגיה את הסבו"ת בדיוק רב, אזכיר שבמאמרי הנ"ל, הבאתי מכתבו של הרה"ח וכו' הרב משה פנחס כ"ץ ע"ה, בו כותב ט"ו סעיפים עמוסים בקושיות ומקורות המצדדים בטענותיו על פרטים רבים בסבו"ת, ורבינו עונה ומשיב כמעט על פרט ופרט מדוע נכתב והודפס בצורה זו בסבו"ת, כולל מקורות וכו'. זאת על אף שאלותיו הנוקבות של הרמפ"כ.

כשהחוזר ר' יואל כהן ע"ה לבש בגדי קנאות ל'סדר ברכות ותפילות'

בקובץ "הערות התמימים ואנ"ש - מאריסטאון" גליון קמב (ש"פ בא – יו"ד

שבט תש"מ – עמ' יח-מח), כתב הרב שמואל פסח באָגאָמילסקי שי' מאמר ארוך ביותר העוסק בבירור וחקר תרגום שמות הקב"ה לשפות לועזיות. וכלשונו: "**יש בידי הערות על תרגום האנגלי של סידור תהלת ה', וע"י יתבאר הגדר הנכון בזה**".

לקראת סוף מאמרו הארוך כתב (עמ' מ-מא): "...נמצא דהמברך באנגלית אומר רק תיבת "לארד", שלא מהני, ובמילא אינו ברכה וכנ"ל, א"כ לפענ"ד – יש חשש גדול לומר שלא יצא יד"ח . . ומובן שאם כנים דברי, כמו שצריכים לתקן תרגום האנגלי של הסידור תהלת ה', כן צריכים לתקן תרגום האנגלי של חוברת "ברכות ותפלות".

ההערה הארוכה גררה תגובות, כשבין היתר, בעקבות מה שכתב שיש לתקן גם את התרגום של 'סדר ברכות ותפילות', והעירו לו שזה נכתב ע"י רבינו, כתב תיכף מכתב בקשת מחילה אל כ"ק אדמו"ר.

בגליון קמו (עמ' י' ואילך) כתב הרב הנ"ל: "בהמשך למש"כ . . הערות על תרגום האנגלי של סידור תהלת ה' . . וכתבתי שם שאם כנים דברי צריכים לתקן ג"כ תרגום האנגלי של חוברת "ברכות ותפלות".

הנה כתבתי לכ"ק אדמו"ר שליט"א . . שמעתי אומרים שחוברת ברכות ותפלות הוגה ע"י כ"ק אדמו"ר שליט"א, ולכן הנני לבקש סליחה ומחילה . . כי באם הייתי יודע מזה, אפשר שלא הייתי כותב כל הנ"ל, ובפרט בהסגנון שכתבתי".

וממשיך: זכיתי לקבל . . מענת כ"ק אדמו"ר שליט"א . . בנוגע למה שכתבתי "הנה כעת שמעתי אומרים שחוברת ברכות ותפלות הוגה ע"י כ"ק אדמו"ר שליט"א" –

"...**פשיטא שכשאני "מגי'" חוברת היו"ל ע"י המל"ח וכיו"ב – תוכן הגהתי כללות הרעי[ו]ן, הגישה וכיו"ב אבל לא ענין כהנ"ל**".

ובנוגע למה שכתב "ולכן הנני לבקש סליחה ומחילה . . כי באם הייתי יודע מזה, אפשר שלא הייתי כותב כל הנ"ל", השיב רבינו:

"**ז"ע נדבר בי"ש [=בי' שבט] בפי' ובאריכות – כשיש קושיא בד"ת וכיו"ב א"צ כלל, ואדרבה צריך לאומרה וק"ו מקוב"ה אמר וכו'. וק"ל**".

ובהשקפה ראשונה, מענה זה עומד קצת בסתירה למה שהבאתי לעיל מאגרות רבינו, מהם עולה שסבו"ת הוא מוגה ומדוייק.

והנה, בגליון קמו (עמ' ג ואילך) כתבו חברי המערכת הקדמה בנדון זה וציינו ש"עניין זה עורר תגובה רבה בין קוראינו . . והננו מצטערים בהחלט על האי-הבנה

וה"רושם" השונה שנוצר מזה".

מיד לאחר הקדמה זו (שכפי שמתברר, כתבו אותה על פי הוראת הרי"כ במכתבו למערכת), נדפסו ב' מכתבים חריפים שכתב החוזר הרה"ת ר' יואל כהן ע"ה בנדון.

כמובן, שאין כאן המקום להביאם במילואם, וגם לא חלקם, והרוצה להחכים – יעיין בקבצים הנ"ל.

אך 'פטור בלא כלום אי אפשר', והנני לצטט מספר משפטים ממכתבו הנ"ל, בהם רואים כיצד גם לאחר מענה כ"ק רבינו, עדיין ניתן להתייחס אל הסבו"ת כאל ספר מוגה.

"...דבר פשוט וברור, שכאשר הנהלת המל"ח מוציאה לאור תרגום של סידור או של ברכות ותפלות, היא נותנת תחילה (לפני ההו"ל) ליהודים יראי שמים ותלמידי חכמים . . להגי' זה . . כי חזקה על חבר שאין יוצא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן" (מכתב א – עמ' ד-ה).

ובמכתבו השני הוסיף את הדברים הבאים:

"...הדפיסו מענה כ"ק אד"ש דמה שהוא מגי' חוברות המל"ח וכיו"ב הוא רק בנוגע לכללות הרעיון . . אבל לא הפרטים . . וע"פ מענה זה הדפיסו שמכיון שכ"ק אד"ש הגי' רק כללות הרעיון . . אפשר להיות (בדבר שהגי') ענינים דהיפך הדין, ענינים של מכשולים (שלא לצאת י"ח תפלה וברכה) . .

"כמדומני שהפתגם "שומו שמים" אינו מספיק . . והכי יתכן לומר (לא רק על כ"ק אד"ש אלא גם) על יהודי סתם שהוא יר"ש ולמדן . . שלא ירגיש בתיבה זו [=לארד] (שנמצאת בכל **ברכה וברכה**), או שלא יתקן זה ויכשיל את הרבים במכשולים כאלו? . . ואם כן הוא בנוגע לסתם יהודי יר"ש ולמדן – בנדו"ד, על אחת כמה וכמה" (מכתב ב – עמ' ז).

לצד מכתבו של ר' יואל ע"ה, נדפסו שני **פסקי דין** מאת הרבנים הגאונים וכו', הרב זלמן שמעון דווארקין ע"ה, המד"א דקראון הייטס, והרב **מאיר גרינבערג** ע"ה הרב הראשי לאגודת הקהילות פטרסון ניו ג'רסי – שהמתפללים באנגלית "יכולים להזכיר השם בלשון "לארד" ו"ודאי עושין כן על פי הלכה . . ואין בזה שום חשש ופקפוק כלל וכלל . . והטעם שבחרו בהאי לישנא . . נתבאר . . בהקדמת תרגום האנגלי בסדור תהלת ה'".

התייחסות רבינו אל סבו"ת כאל 'מודל' לתפילות והנהגות אצל ילדים

בחורף תשי"א, שלח הרה"ח וכו' הרב קלמן קטלוביץ, שניהל בתקופה ההיא את בית הספר 'בית רבקה' בקראון הייטס, אל רבינו – דו"ח מפורט מהנעשה בבית הספר. כ"ק רבינו השיבו על הדו"ח באגרת-קודש בה מעיר מספר הערות על הדו"ח בנושאים הרוחניים שבו, וכפי שעולה מאופי הנושאים באגרת, מדובר בתלמידות הצעירות שבבית הספר.

הנוגע לעניינו הוא הקטע הבא:

..."בנוגע תפילת שחרית להילדים, לא מובן לי מה ענינו של הפזמון אדון עולם שם. ובטח יש בידו סדר "ברכות ותפלות" שהו"ל ויעיין שם עמוד 2, ברכות הבקר לילדים קטנים" (ו' אדר ראשון תשי"א, אגרות-קודש חלק ד עמ' קע-קעא).

כוונת דברי רבינו: הרב הנ"ל – ככל הנראה – כתב שהילדות אומרות בסדר התפילה שבבית הספר גם את הפיוט 'אדון עולם'. וע"ז מעיר רבינו שאין ענין עבורן לומר פיוט זה. ויש לדייק באופן בו שולל רבינו את הנהגת אמירת 'אדון עולם' בביה"ס 'בית רבקה'. ולכאורה היה מתאים לכתוב בקצרה "בנוגע לתפילת שחרית לילדים או לילדות קטנים – אין מקום לומר אדון עולם" וכיו"ב. אך תחת זאת – ממרחק מביא לחמו, ובצורה מעט סתומה – מפנה את הרב הנ"ל לעיין בסבו"ת, שלאחר עיון קצר יגלה שליכא לתפילת אדון עולם בחוברת זו, **ובמילא יסיק מסקנות שכוונת רבינו היא שאין לומר פיוט זה עם ילדים או ילדות קטנים.** והגע בעצמך, מדוע טרח רבינו כ"כ בבחי' "עיקם הכתוב וכו'" ולא כתב בצורה ישירה כנ"ל? אלא ללמדנו שספר זה הוא מוגה ובנוסח מדוייק, וממנו יראו וילמדו.

מעניין לציין – בתחילת חורף של שנת תש"ד ה'מרכז לעניני חנוך' הוציא לאור 'תכנית למודים' עבור מוסדות החינוך שהוקמו בשנים ההם (**"למוסדות חנוך לנערים, לבתי ספר לנערות"** – לשון דף השער. אודות תכנית זו – ראה אגרות קודש כ"ק אדמו"ר ח"א עמ' ר וש"נ).

והנה, תכנית "סדר התפלה" לשנה א' לזמן א' היא: **מודה אני, על נטילת ידים, תורה צוה, ברכת ציצית, שמע ישראל, ברוך שם, ואהבת וכו', עד ובשעריך.** הסדר המופיע בסבו"ת ככתבו וכלשונו. ורק החל משנה ג', התלמידים מתפללים "תפילה שלימה" ובכללה גם הפיוט 'אדון עולם'.

רבינו שואל ומברר מנהגנו עבור הסבו"ת אצל כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ

ב'הגהות לסדור רבינו הזקן' (ברוקלין תשס"ז עמוד לד), נדפס מכתבו של הרחמ"א חודקוב ע"ה אל רבינו מיום כ"ה סיון תש"ב וזה לשונו:

"שאלתי היום את כ"ק אדמו"ר שליט"א שאלות אחדות אשר התעוררו בעת קריאת . . הבענטשעלע. כ"ק אד"ש הואיל לענות לי הדברים דלקמן".

אחת השאלות שנשאל אדמו"ר הריי"צ היא כיצד יש לנהוג בעת שאוכלים פרי משבעת המינים ושותים יין, האם יש לחתום בצורה הבאה:

"ונודה לך על הארץ ועל פרי הגפן ועל הפירות, ברוך אתה ה' על הארץ ועל פרי הגפן ועל הפירות", או שמא יש לחתום – "ברוך אתה ה' על הארץ ועל פרי הגפן והפירות". אדמו"ר הריי"צ הכריע כאופן השני, כפי שמדווח הרב חודקוב לרבינו.

והנה, בקיץ תשפ"ב נדפסה אגרת-קודש רבינו בפרסום ראשון מתאריך **יט תמוז תש"ג**, אל הרה"ג וכו' הרב חיים נאה ע"ה (בית משיח גליון 1311 עמ' 12-13).

כשבין הדברים כותב רבינו לרב נאה וזלה"ק (חלק מההדגשות ופתיחת הר"ת, אינן במקור):

"מה שהוקשה **לי** בברכה מעין ג' הוא ב' דברים . . אם מאיזה טעם שיהי' החתימה היא "ועל פרי הגפן והפירות", מה מכריח . . לשנות סמוך לחתימה ולומר ועל פה"ג **ועל** הפירות . . והייתי רוצה לומר שאפשר הי' טעות הדפוס . . אבל **שאלתי** את כ"ק מו"ח אדמו"ר שליט"א **ואמר לי** שמברך. . והפירות".

וכאן הבן שואל: עברה יותר משנה לאחר שהרב חודקוב שאל בעצמו את כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ ואף עדכן מיידית את הרבי בהכרעות אדמו"ר הריי"צ. ומאז כבר נדפס ה'סדר ברכות ותפילות', האם הרבי היה צריך לשאול שוב את כ"ק חמיו?

אלא ברור, שהעורך הראשי של הסבו"ת הוא הרבי, ובעת עריכת החוברת הכתיב את השאלות לרחמ"א. וכשרחמ"א נכנס אל אדמו"ר הריי"צ פרס בפניו את השאלות, ואת ההכרעות שקיבל מאת הרבי הריי"צ העלה על גבי הכתב, ואותם העביר אל כ"ק אדמו"ר , והם הם "שאלתי"; ו"אמר לי".

התפתחותו של 'סדר ברכות השחר לילדים קטנים'

ב'הגהות לסדור רבינו הזקן' (פרק רביעי עמ' לו-לז) – הגהות לסדור תורה אור (**הוראות להדפסה**), כותב כ"ק אדמו"ר הוראות למדפיס – העוסקים בדף השער והעמודים הראשונים של הסידור ועוד.

בין ההוראות מופיעה הרשימה הבאה:

תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב.

שמע ישראל ד"א ד' אחד.

בשכמל"ו.

בריך רחמנא – דהאי פיתא.

ואכן, בסידור תורה אור שיצא לאור בסוף שנת תש"א נדפסה רשימה זו כפי הוראת רבינו (עמ' 4 ללא ציון מספר עמוד).

תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב :

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ יְהוָה אֶחָד :

בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד :

בְּרִיךְ רַחֲמָנָא אֱלָהָנָא מַלְכָּא דְּעָלְמָא מָרָא דְּהַאי פִּיתָא :

ומקום לומר שזו 'מהדורה קמא' של חלק מקטעי התפילה שנדפסו בסבו"ת, ומשם נעתקו לסידור תהלת ה', בפורמט המוכר לכולנו.

בסוף חודש שבט תש"ג, יוצא לאור הבענטשער'ל, ובו חלקים נבחרים מתפלות וברכות לילדים קטנים.

בשנת תש"ה נדפס סדור תהלת ה' – והוא צילום מסידור 'סדר העבודה' (וילנא תרע"א), ובשנת תש"ז נדפס סדור תהלת ה' – והוא צילום 'סידור רוסטוב' (תרע"ח). בשני הסידורים הללו, נוסף עמוד לפני תחילת 'ברכות השחר' עם כותרת "קטן משיודע לדבר אביו מלמדו". בעמוד באו שלושה חלקים: 1) ברכות הבוקר לילדים קטנים. 2) ברכות הסעודה לילדים קטנים. 3) קריאת שמע לילדים קטנים.

להלן צילומים מהסבו"ת, לצד צילומים מהסידור, וגם בהסתכלות קלה ניתן להבחין, שהמדפיס של סידור תהלת ה', 'גזר והעתיק' את הקטעים המתאימים (שכ"ק אדמו"ר הורה לו – ככל הנראה), מתוך ('לוחות' של) הבעטנשער'ל אל הסידור, בצורתם, ככתבם וכלשונם.

והרי לנו עוד ראיה, עד כמה רבינו ראה את הסבו"ת, כמודל ממנו יש ללמוד כיצד ומה ילדים צריכים להתפלל ולברך במהלך היום, ועד סופו של יום – אמירת ק"ש שעל המיטה.

בִּרְכוֹת הַבֹּקֶר לִילָדִים קְטַנִּים

מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ, מֶלֶךְ חַי וְקַיָּם,
שֶׁהֶחֱזַרְתָּ בִּי נִשְׁמָתִי בְּחֶמְלָה, רַבָּה
אֱמוּנָתֶךָ:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ
הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו, וְצִוָּנוּ
עַל נְטִילַת יָדָיִם:

תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה, מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב:

בִּרְכוֹת הַבֹּקֶר לִילָדִים קְטַנִּים

MORNING PRAYER
FOR SMALL CHILDREN

מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ, מֶלֶךְ חַי וְקַיָּם,
שֶׁהֶחֱזַרְתָּ בִּי נִשְׁמָתִי בְּחֶמְלָה, רַבָּה
אֱמוּנָתֶךָ:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ
הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו, וְצִוָּנוּ
עַל נְטִילַת יָדָיִם:

תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה, מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב:

קטן משיודע לדבר אביו מלמדו . . .

בִּרְכוֹת הַסְּעֻדָּה לִילָדִים קְטַנִּים

נוטלים את הידים קודם הסעודה ומברכים

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו, וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת
יָדָיִם:

קודם שאוכלים את הלחם מברכים

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ:

אחרי אכלם לחם

בְּרִיךְ רַחֲמָנָא, אֱלָהָנָא, מַלְכָּא דְּעָלְמָא,
מָרָא דְּהַאי פִּיתָּא:

בִּרְכוֹת הַסְּעֻדָּה לִילָדִים קְטַנִּים

GRACE BEFORE MEALS
FOR SMALL CHILDREN

נוטלים את הידים קודם הסעודה ומברכים

Wash your hands before partaking of a meal and say the following blessing:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו, וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת
יָדָיִם:

קודם שאוכלים את הלחם מברכים

The following blessing is said before eating bread:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ:

אחרי אכלם לחם

Small children after they ate bread:

בְּרִיךְ רַחֲמָנָא, אֱלָהָנָא, מַלְכָּא דְּעָלְמָא,
מָרָא דְּהַאי פִּיתָּא:

שלושה-עשר ה'חובות' שבחר וזיקק רבינו עבור ילדים

במאמרי הנ"ל, הבאתי מכתבו של הרמפ"כ ע"ה אל רבינו ובו הערותיו על כמה וכמה פרטים שלדעתו דרשו ביאור ובירור, ורבינו משיבו כמעט על כל שאלותיו – בקיצור נמרץ.

שאלתו האחרונה במכתב עוסקת ב'י"ג עיקרים' (כלשונו) שהובאו בסוף הסבו"ת וזה לשונו:

"מה זה שבחרו באלו הי"ג עיקרים, ומדוע הקדימו כיבוד אב ואם לשבת? והלא בתורה – בעשרת הדיברות – שבת [נזכרת] קודם! וגם – [חילול] שבת בסקילה, ו[שמירתה] שקולה כנגד כל המצוות?!"

רבינו משיבו: **"כאו"א עיקר ויסוד בקטנים. תדיר ושאינו תדיר"**.

וכוונת הדברים: על שאלתו השניה, מדוע כיבוד אב ואם מופיע לפני שמירת שבת, בעוד ששמירת שבת חשובה יותר, הן מצד זה שנאמרה בעשרת הדיברות לפני כיבוד אב ואם, והן מצד חומרתה – עונה רבינו בשתיים:

א. **כיבוד אב ואם, הוא עיקר ויסוד בחינוך קטנים.**

ב. ובנוסף לזה יש להעמיס גם את הכלל ההלכתי **'תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם'** (ברכות נא, סע"ב), שבצירוף שני טעמים אלו, הקדים רבינו את 'כיבוד אב ואם' ל'שמירת שבת'.

וי"ל שבעצם חל כלל זה גם על שאר החובות. ובהקדים: תחת הכותרת **"זְכוֹר חוֹבָתְךָ!"**, כתב כ"ק אדמו"ר, י"ג 'חובות' שבהשקפה ראשונה אין מובן מה הקשר ביניהם. אך לאחר העיון בתוכנם, וע"פ דברי רבינו הנ"ל 'תדיר ושאינו תדיר', ניתן – בדרך אפשר – למצוא הסבר לקשר והסדר של שאר י"ג החובות, לפי חלוקתם לחטיבות כדלהלן (ה'חובות' הם הציטוטים המודגשים והמנוקדים – כפי שנדפסו בסבו"ת).

כיבוד אב ואם – עיקר ויסוד בקטנים

1. **כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ!** (יתרו כ, יא).

מצוות כיבוד אב ואם, בכלל, י"ל שהיא 'עיקר ויסוד' לקיום התורה והמצוות – ע"פ מש"כ בס' החינוך (מצוה לג – מצות כיבוד אב ואם): משרשי מצוה זו . . שיתן אל לבו כי האב והאם הם סבת היותו בעולם . . וכשיקבע זאת המידה בנפשו, יעלה ממנה להכיר טובת הא-ל ברוך הוא, שהוא סיבתו וסיבת כל אבותיו עד אדם

הראשון . . ויעריך במחשבתו **כמה וכמה ראוי להיזהר בעבודתו ברוך הוא.**

ולהעיר גם מלשון הרמב"ם (הלכות ממרים פ"ו ה"א): כבוד אב ואם מצות עשה **גדולה** . . שקל אותן הכתוב בכבודו ובמוראו. ובשו"ע (יו"ד ריש סימן ר"מ) נפסק להלכה: צריך **ליזהר מאוד** בכבוד אביו ואמו.

אך הרבי כותב: "עיקר ויסוד **בקטנים**", וי"ל שהכוונה בזה ליסוד ה"קבלת עול" שיש בקיום מצות כיבוד אב ואם.

וראה ראשי-פרקים מראשי-דברים מכ"ק אדמו"ר בעת ביקור משלחת דבית יעקב, בורו-פארק, לקבל הוראות וחזוק בעבודתם (מיום כ"ח אדר תשכ"ח) סעיף א: שני **עיקרים** יש להדגיש ביותר בחינוך הנוער באמריקה .. **קבלת עול: ציות בקול ההורים ומורים, עול תורה ומצוות.**

ובא הדבר בפירוט יותר באגרת-קודש כותב רבינו (ההדגשות אינן במקור): עיקר הבעיה בזמננו, לפי דעתי, היא החסרון ב"**קבלת עול**"; לא רק "עול מלכות שמים", אלא המושג הכללי של התבטלות בפני סמכות – כולל **ההורים שבבית**, המחנכים שבבית הספר, ומוראה של מלכות ברחוב . . יש לתקן את שורש הבעיה – שהוא החסרון ב"קבלת עול" . . **משום כך נוצרה התוכנית "צבאות השם"** . . זוהי המלחמה היחידה שצריכים ילדי "צבאות השם" לנהל. (הרבי מדבר לילדי ישראל (ברוקלין תשנ"ו) עמ' vii-viii – בתרגום חופשי מאנגלית).

ופשטות הדברים ש"קבלת עול", יסודה בקבלת סמכות ההורים ("כיבוד אב ואם"), ורק לאחר מכן יכול להגיע לקיום שאר המצוות.

[לשאלה הידועה אי קטנים חייבים במצוות כיבוד או"א – ראה בשמים ראש סימן שכ"ו. ו'מנחת סולת', ח"א מצוה לג ס"א (לר' דוד צבי זעהמאן הי"ד – ניו יורק, תש"י) שפלפל בזה באריכות].

ב'תכנית למודים' (הנזכרת לעיל), ה'דינים ושיחות' לשנה א' הם: **איך ליטול הידים שחרית ואיך לאכילת פת. כבוד אב ואם וכו'**". ורק בשנה ב' לומדים: **קידוש והבדלה, קצת ממלאכות האסורות בשבת וכו'.**

גם מכאן עולה עד כמה כיבוד אב ואם הוא **עיקר ויסוד בקטנים**. שלכן, בשנת הלימודים הראשונה הילדים הקטנים לומדים הלכות **כיבוד אב ואם**, ורק בשנה השניה לומדים מקצת הלכות שבת.

שמירת שבת

2. **שָׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת!** (ואתחנן ה, יא) .

רבינו מצטט לשון הפסוק מעשרת הדברות שבפרשת **ואתחנן**, כדי להדגיש את ענין **שמירת השבת-קודש**, וכפי שמפרט שם בעמוד 127 תחת הכותרת "כיצד אתה מבלה את השבת" (How Do you spend Shabbos), בה כותב באריכות יחסית, אודות גודל מעלת קדושת השבת, וחומר איסורי מלאכה בשבת. וגם, אפשר שיש כאן תזכורת ל'מסיבות שבת', בפרט שהבענטשער'ל נדפס גם עבור הילדים שהשתתפו בפעילות הארגון.

ויש לומר, שב' חובות אלו (כיבוד או"א ושבת) באו ראשונים, מחמת חשיבותם הכללית – בהיותם חלק מעשרת הדברות.

ולהעיר שבאגרת-קודש שמצוטט לעיל כותב: ה"נשק המסתורי" היחידי – הם שמירת שבת ושאר כל המצוות, שהם ה"סוד" של התוקף היהודי במשך כל הדורות", כשהמצווה הראשונה שנוקט היא שמירת שבת, בדיוק באותו סדר הנזכר כאן.

ויש להוסיף – על הפסוק "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו" (קדושים יט, ג) מפרש הראב"ע: וטעם להזכיר האם קודם האב כי **הקטן איננו מכיר בתחילה כי אם אמו**, ואחר כן אביו, ואחר כן שבת. כי מצוה על הקטן לשמור את השבת . . ואחר כן יכיר אלקיו ששבת ביום השביעי".

ואולי זהו המקור והיסוד לגישת רבינו כאן בסדר הדברים קודם כיבוד או"א ואחר כך שמירת שבת – "**תדיר ושאינו תדיר**".

ענייני 'בין אדם לחבירו'

3. **וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ!** (קדושים יט, יז)

4. **מִדְּבַר שֶׁקֶר תִּרְחָק!** (משפטים כג, ז)

5. **אַל תִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע!** (אבות א, ז)

6. **אַל תְּהִי נוֹחַ לִכְעֹס!** (אבות ב, י)

בפשטות י"ל, שחטיבה זו, הקשורה עם ענייני בין אדם לחבירו, מצויה ותדירה אצל ילדים, וע"כ באה מיד לאחר סעיפים 1-2 מפאת חשיבותם הרבה בהנהגת הילדים ועיצוב נפשם.

ואולי י"ל, שלאחר שהילד קיבל על עצמו הנהגת "ואהבת לרעך כמוך", עלול הוא לשקר משום 'אהבת ישראל', וע"כ באה ה'חובה' הבאה המזכירה לו על חומרת השקר גם בשביל אהבת ישראל כביכול.

וכן על זה הדרך – משום אהבת ישראל, עלול הוא להתחבר לרשע וללמוד

ממעשיו הרעים, וע"כ באה 'החובה' הבאה ומזכירה לו 'אל תתחבר לרשע', ואין זה היפך אהבת ישראל.

ולסיום חלק זה, כדי לחזק עוד יותר את עניין אהבת ישראל, מביא דברי המשנה 'אל תהי נוח לכעוס', הבאה בהמשך לנאמר שם "יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך", וכפירוש הרע"ב על אתר: ואימתי יהא זה? כשלא תהי נוח לכעוס, שאם אתה נוח לכעוס אי אפשר שלא תזלזל בכבוד חברך.

ענייני תפילה ("בענטשער'ל")

7. **קְבַע מָקוֹם לִתְפִלָּתְךָ!** (ברכות ו, ב)

8. **הִתְפַּלֵּל מִתּוֹךְ הַסִּדּוּר!** (ראה שו"ע אדה"ז סצ"ג ס"א)

9. **הִזָּהֵר בַּעֲנִיַּית אָמֵן!** (ראה רמב"ם הלכות ברכות פרק א הי"ג)

לאחר החובות העוסקות בעניני 'בין אדם לחבירו', הבאות כהקדמה לתפילה (וע"ד שבכל יום, מיד לאחר 'ברכות השחר', אומרים "הריני מקבל עלי מ"ע של **ואהבת לרעך כמוך**", הבא כהקדמה ופתיחה ל'תפלת השחר'), עובר להנהגות הקשורות לתפילה שזהו תדיר אצל ילדים קטנים, הלומדים הא"ב, הכרת סידור התפילה, וכמה קטעים מתוך התפילה. בפרט שהספר נקרא '**סדר ברכות ותפלות**', הרי שיש לתת כללים עיקריים הקשורים בתפילות וברכות בסדר הבא:

א. קביעת מקום לתפילה – כהכנה לתפילה. להעיר מדברי הרמב"ם הלכות תפילה פרק ה' ה"א: שמונה דברים **צריך** המתפלל להזהר בהן ולעשותן . . תקון המקום. ובהלכה ו כתב: תקון המקום כיצד . . קובע מקום לתפלתו תמיד. ולהעיר שהלשון צריך הוא **לעיכובא** (ב"י טור או"ח סימן רי"ט ד"ה ואם בירך.

ב. התפילה עצמה – ומתוך הסידור. ראה שוע"ר צג, א: יש נוהגין להתפלל מתוך הספר, כדי לכוון מאוד. ולהעיר משיחת כ"ק אדמו"ר (תורת מנחם – התוועדויות תשמ"ג ח"א עמ' 145): "כ"ק מו"ח אדמו"ר נהג להתפלל את כל התפלות מתוך הסידור, וכך נוהג גם אני".

ג. הזהירות בעניית אמן, כאשר הילד שומע ברכה או תפילה מחבירו, או כאשר התפלל בבית הכנסת, ולכן בא בסוף החטיבה. וראה רמב"ם הלכות ברכות פרק א הי"ג: כל השומע אחד מישראל . . חייב לענות אמן.

לימוד התורה – כי הם חיינו

10. מַרְבֶּה תוֹרָה – מַרְבֶּה חַיִּים! (אבות ב, ז)

לאחר התפילה, עובר הילד ללימוד תורה. אם נמצא בתלמוד-תורה וכיו"ב, הרי שזה חלק מסדר היום שלו. ובאם אינו בבית הספר וכדומה, הרי שכאן באה ה'חובה' ומזכירה לו שעליו ללמוד תורה, ובאופן של מרבה חיים, ע"י לימוד התורה, דבר שיעודד את הילד ללמוד תורה הק'. ולהעיר מדברי הגמרא (ברכות סד, סע"א), ונפסק להלכה בשו"ע אדה"ז סקנ"ה ס"א: "אמר רבי לוי בר חייא, היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה – זוכה ומקבל פני שכינה".

כיבוש היצר – עיקר עבודת האדם

11. אֵיזֶהוּ גִּבּוֹר? – הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ! (אבות ד, א)

לאחר שקיבל על עצמו ללמוד תורה, והתחיל ללמוד בפועל, מגיע החובה העוסקת במלחמת היצר, וכיון שכבר לומד תורה, הרי שיכול לעמוד מול היצה"ר, כדברי חז"ל בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין (קידושין ל, ב).

ולהעיר ממאמר הבעש"ט (הובא בספר השיחות תש"ט עמ' 92) מדוע נקט התנא בלשון "**כובש** את יצרו" ולא 'שוברו'? ומבאר ששבירה אינה בכלל גבורה. משא"כ אדם הכובש את יצרו, משתמש בכוחותיו ובמעלותיו, דרב תבואות בכח שור (משלי יד, ד). ולכן נקרא 'גבור', כיון שכובש את כוחות יצרו ומשתמש בהם לקדושה.

שעפ"ז אפשר לומר מדוע חובה זו באה לקראת סוף כל החובות, כיון שרק לאחר שהפנים את החובות הקודמים, וקיבל כוחות, יכול להגיע למעלת גיבור הכובש את יצרו.

צדקה כנגד הקרבנות מתוך ציפייה לגאולה

12. שְׁקוּלָה צְדָקָה כְּנֶגֶד כָּל הַקָּרְבָּנוֹת!

בלשון זה מובא בתניא פרק לד.

י"ל שהובא לקראת סוף כל ה'חובות', כיון שאינו 'תדיר' אצל ילדים, שאין להם ממון משלהם, ונותנים רק מה שמקבלים מהוריהם עבור נתינת צדקה וכיו"ב.

ולהעיר, שהלשון בחז"ל הוא "שקולה צדקה כנגד כל המצוות" (ב"ב ט, א) וכן "גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות" (סוכה מט, ב), אך רבינו מדייק להביא בדווקא את הנוסח שבספר התניא, אולי כדי לעורר בכך – ע"י הזכרת הקרבנות

והקישור שלהם לקיום מצוות צדקה – את הציפיה לגאולה.

ימות המשיח – תכלית ושלמות בריאת עוה"ז

13. צַפֵּה לְרַגְלָיו שֶׁל מָשִׁיחַ, שֶׁיָּבוֹא בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ!

ראה ילקוט שמעוני בראשית יד, א: אם ראית מלכויות מתגרות אלו באלו – צפה לרגליו של משיח.

כנראה, עקב המצב העולמי שהתרחש בעת הוצאת הסבו"ת – מלחמת העולם השניה – שבה התגרו מלכויות רבות אלו באלו, בחר רבינו במאמר חז"ל זה, כדי לעורר על הציפיה לביאת המשיח.

ולהעיר משיחת רבינו בכינוס השלוחים ה'תש"נ (תורת מנחם – התוועדויות תש"נ ח"א עמ' 422) אודות מהפיכות שלטוניות ברוסיה וסין, שאחת ממטרות הפיכות אלו היא "הוספה באמונה בביאת המשיח והציפי' לביאתו, "אחכה לו בכל יום שיבוא" – שכן, מהפכות בעולם הם מהסימנים שהובאו במדרשי חז"ל על התקופה דעקבתא דמשיחא". ובהערה 87: ולדוגמא: "אם ראית מלכיות מתגרות אלו באלו צפה לרגלו של משיח" (ב"ר פמ"ב, ד) . . והרי התוכן ד"מלכיות מתגרות" הוא **מהפכות בעולם**. אלא, שבחסדי ה' ה"התגרות" היא מתוך שקט ומנוחה.